

El lloc de les dones fora de lloc

Verena Stolcke

Departament de Societats Pre-capitalistes i d'Antropologia Social
Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Data de recepció: febrer 1994

Resum

Aquest assaig tracta de la doble exclusió político-econòmica que viuen les dones immigrants, per una banda com a «persones fora de lloc» i, per una altra, com a dones generalment pobres. En la primera part analitzo els termes en què es racionalitza la creixent hostilitat i el refús als immigrants extracomunitaris. Els polítics i els mitjans de comunicació hostils a la immigració extracomunitària fan menció especial a l'amenaça que significa la «invasió» des del sud per a la identitat cultural i els recursos «nacionals», i atribueixen el fet de la immigració a la «bomba demogràfica» existent en el país d'origen. És a dir, el «problema» està en els «altres» i no en «nosaltres». Les retòriques alarmistes demogràfiques —antinatalistes per al sud i natalistes per al pròsper però envellit nord—, juntament amb el fonamentalisme cultural de les retòriques antiimmigrants, tenen dues conseqüències. Per una banda, emmascaren les arrels reals de la pobresa del Tercer Món i, per una altra, porten a un control agressiu de la procreació de les dones en els seus països d'origen. Aquelles que migren estan, a més, sotmeses a una segona culturalització discriminatòria. Tal com es veurà, són confinades als estrets espais socioeconòmics tradicionalment femenins a Occident per ser immigrants pobres i a més dones. Així, són discriminades per ser estrangeres indesitjables i, a més, per ser dones.

Paraules clau: Exclusió, immigració, dona, lloc, pobresa.

Resumen. *El lugar de las mujeres fuera de lugar*

Este ensayo trata de la doble exclusión político-económica que viven las mujeres inmigrantes, por un lado como «personas fuera de lugar» y, por otro, como mujeres generalmente pobres. En la primera parte analizo los términos en que se racionaliza la creciente hostilidad y el rechazo de los inmigrantes extracomunitarios. Los políticos y medios de comunicación hostiles a la inmigración extracomunitaria hacen hincapié en la amenaza que significa la «invasión» desde el sur para la identidad cultural y los recursos «nacionales», y atribuyen el hecho de la migración a la «bomba demográfica» en los países de origen. Es decir, el «problema» está en los «otros» y no en «nosotros». Las retóricas alarmistas demográficas —antinatalistas para el sur y natalistas para el próspero pero envejecido norte—, junto con el fundamentalismo cultural de las retóricas antiinmigrantes, tienen dos consecuencias. Por una parte, enmascaran las raíces reales de la pobreza en el Tercer Mundo y, por

* Traducció del castellà per Hermínia Pujol.

otra, redundan en un control agresivo de la procreación de las mujeres en sus países de origen. Aquellas que migran están, además, sometidas a una segunda «culturalización» discriminatoria. Como nuestro, se ven confinadas a los estrechos espacios socioeconómicos tradicionalmente femeninos en Occidente por ser inmigrantes pobres y además mujeres. Así, son discriminadas por ser extranjeras indeseables y, además, por ser mujeres.

Palabras clave: Exclusión, inmigración, mujer, lugar, pobreza.

Résumé. *La place des femmes hors place*

Cet essai traite de la double exclusion politico-économique que vivent les femmes immigrantes, d'un côté comme «personne hors place» et, de l'autre, comme femmes généralement pauvres. Dans la première partie, j'analyse les termes qui servent à rationaliser la croissante hostilité et le rejet envers les immigrants extra-communautaires. Les politiques et les moyens de communication hostiles à l'immigration extra-communautaire insistent sur la menace que signifie «l'invasion» du sud pour l'identité culturelle et les ressources «nationales» et attribuent le fait de la migration à la «bombe démographique» que constituent les pays d'origine. C'est à dire que le «problème» est dans les «autres» et non en «nous». Les discours démographiques alarmistes - anti-natalistes pour le Sud et natalistes pour le Nord prospère mais vieux-et le fondamentalisme culturel des réthoriques anti-immigrants ont deux conséquences. D'un côté, ils masquent les racines réelles de la pauvreté dans le Tiers Monde et, d'autre part, ils insistent sur un contrôle agressif de la procréation des femmes dans leurs pays d'origine. Celles qui migrent sont, en plus, soumises à une seconde «culturalisation» discriminatoire. Pour être immigrantes pauvres et femmes, elles sont confinées dans les espaces socio-économiques étroits traditionnellement féminins en Occident. Ainsi, ces femmes sont discriminées pour être des étrangères indésirables et, de plus, pour être femmes.

Mots-clés: Exclusión, immigration, femme, place, pauvreté.

Abstract. *The place of «out-of-place» women*

This essay deals with the double -political and economic- exclusion which immigrant women suffer, on the one hand as «out-of-place people» and, on the other, as mostly poor women. The first part offers an analysis the circumstances in which the growing hostility towards and the rejection of non-Community immigrants are rationalized. Those politicians and mass media who are hostile to non-Community immigration insist on the threat which this Southern «invasion» represents for «national» cultural identity and resources, and attribute migration to the «demographic boom» in the countries of origin. In other words, the «problem» is «theirs», not «ours». Alarmist demographic rhetoric — anti-natalistic for the South and natalistic for the prosperous but aged North— together with the cultural fundamentalism of anti-immigrant rhetoric has two consequences. In the first place, they disguise the true roots of Third World poverty and, in second place, rebound on the aggressive control of female reproduction in the countries of origin. Those women who migrate are, moreover, subjected to a second discriminatory «culturalization». The article demonstrates that in the Western world they find themselves confined to narrow, traditionally female socio-economic space as a result of being poor immigrants and, on top of this, women. These women, therefore, suffer discrimination as undesirable foreigners and as women.

Key words: Exclusion, immigration, women, place, poverty.

La geografia és la ciència que estudia i explica la localització i la distribució en l'espai dels diferents elements de la superfície terrestre. La geografia humana tracta sobre els éssers humans situats en espais i llocs geogràfics. Janice Monk, en la seva presentació introductòria es preguntà sobre qüestions de lloc, amb la finalitat de destacar els llocs, sovint invisibles i/o oblidats, que ocupen les dones en els espais econòmics i socials. Jo vull referir-me, en canvi, a altres dones, a les dones immigrants que no només solen ser invisibles, sinó que pel fet de ser «dones fora de lloc» són, a més, posades de manera més ferma en «el seu lloc».

L'antropòloga Mary Douglas, en el seu llibre ja clàssic *Puresa i perill*, mostra que idees de brutícia i impuresa no expressen qualitats inherents a certes substàncies, sinó que són concepcions culturals que descriuen matèries i objectes, que, com per a nosaltres, per exemple, unes sabates sobre la taula de menjar, es troben fora del lloc que se'ls sol assignar. Aquesta mateixa idea és pertinent per a interpretar les reaccions i retòriques polítiques nacionals davant l'actual «problema» de la immigració.

El planeta Terra està poblat d'éssers humans, però la superfície terrestre avui dia està subdividida en espais polítics delimitats per fronteres més o menys permeables que influeixen de forma decisiva en la mobilitat, localització i classificació de les persones. La forma típicament moderna d'organització política és l'estat-nació dotat d'un territori, d'un règim polític i d'una comunitat de ciutadans. Una dificultat que va acompanyar la formació de l'estat-nació fou com calia definir i delimitar el poble en un món d'estats-nació. Una solució ben contradictòria fou la de dotar el poble-nació d'una identitat cultural orgànica, històrica i pròpia que el distingís d'altres pobles. És obvi que existeixen diversitats culturals, els motius polítics de les quals i la manera com s'evoquen les seves característiques i diferències culturals depenen, però, de contextos polítics i històrics concrets. Una de les conseqüències del sorgiment dels estats-nació moderns amb les seves fronteres político-territorials ha estat que els éssers humans no poden moure's lliurement pels espais per a escollir el seu domicili. Aquest fet es plasma en la distinció no només jurídica sinó també simbòlico-cultural que s'establí entre els nacionals i els estrangers. Vull referir-me aquí a un cas actual de moviment espacial de persones: l'anomenat «problema» de la immigració extracomunitària a l'Europa contemporània. De manera anàloga a com concebem com a impures substàncies que es troben fora del seu lloc adequat, els nacionals tendeixen a veure els i les immigrants anomenades significativament «extracomunitàries» com a «persones fora de lloc» i, per tant, com a potencials amenaces per a la bona vida dels primers.

Quan es parla de la immigració extracomunitària se sol pensar en l'immigrant en termes genèrics. La investigació sobre el fenomen migratori se sol centrar en l'home com l'autèntic subjecte de la immigració. El nombre contingent de dones immigrants i les seves circumstàncies específiques acaben, així, sense cap lloc en les retòriques i polítiques d'immigració. Amb tot, prop del 45% d'aquestes persones immigrants són en l'actualitat dones, la trajectòria, el lloc i les experiències de les quals són específiques. Però no és suficient fer visibles els llocs específics als quals són confinades les dones immigrants. Els termes

en què es planteja el «problema» de la immigració i els arguments que s'utilitzen per a justificar el refús creixent i l'exclusió dels immigrants extra-comunitaris té, a més, conseqüències importants per a les dones en els països del Tercer Món dels quals procedeixen, i fins i tot per a les del Primer Món.

Tres fantasmes inquieten l'imaginari europeu en aquest final de segle: la «invasió» d'immigrants des del sud, la «bomba» demogràfica existent en l'anomenat Tercer Món i el progressiu envelliment d'aquest nostre Vell Món. Ja el 1979 el polític conservador francès Michel Debré advertia que si les franceses no assumien els seu deure patriòtic de produir més infants, la seva falta d'entusiasme procreatiu conduiria a una situació de «productors sense mercat, jubilacions que l'estat ja no seria capaç de pagar, una legislació social posada totalment en qüestió, el perillós aïllament d'europeus envellits en un espai superpoblat en el qual el Tercer Món juga la carta de la natalitat»¹. Però aquesta ansietat reproductiva no és de cap manera una peculiaritat de la República francesa. És compartida des de mitjans dels anys setanta per la dreta política a tot Europa. Així, un expert pronatalista de l'antiga República Federal d'Alemanya opinava a mitjans dels anys vuitanta que «encara hi ha un nombre important de mares que, si les condicions fossin adequades, els agradaria tenir 4 o 5 fills, és a dir, ser mares professionals. Ens hem preguntat quin efecte tindria per a la fecunditat que les mares gaudissin de seguretat econòmica, com si fossin funcionàries de l'estat per tenir fills? Si se les dotés de subvencions importants per aquesta finalitat... es podrien obtenir resultats»². Ni l'Estat espanyol ni Catalunya han resultat ser diferents en aquesta matèria. Els nostres economistes i polítics també s'han mostrat igualment preocupats pel descens en la «reproducció nacional». Ja fa alguns anys el president Jordi Pujol, per exemple, insistia en què les catalanes havien de tenir almenys tres fills (per cert, un error demogràfic-androcèntric, ja que la capacitat reproductiva d'una població depèn del nombre de dones en edat fèrtil de què disposa). Recentment el govern de Convergència i Unió presentà un Pla Integral de Recolzament a les Famílies davant l'alarmant descens en la taxa de fecunditat catalana en els darrers quinze anys. En explicar aquesta iniciativa de regeneració familiar, l'exconseller de Cultura i Treball Joan Rigol, va deixar clar el que es pretenia. Subratllà que el tenir fills té una connotació molt precisa per als partits nacionalistes: «El sentit de pertànyer a un poble o a una cultura té com a millor escola la presa de consciència de la relació intergeneracional que constitueix la pròpia família»³.

La creixent alarma davant el descens de les taxes de fecunditat per sota del nivell de reposició de la població «nacional» ha coincidit amb la progressiva exclusió legal i el marcat augment de l'hostilitat i la violència, a tot Europa, contra els anomenats «immigrants extracomunitaris». El que aquests immigrants hagin de migrar per buscar-se la vida entre nosaltres es tendeix a justificar per

1. Michel DEBRÉ, entrevista a *Le Nouvel Observateur*, 30.4.1979.

2. Jürgens citat a STEIN, *Die Welt*, 7.12.1985.

3. *El País*, 18.2.1993, p. 21.

la pobresa dels seus països d'origen que suposadament és conseqüència de l'«explosió» demogràfica causada per la seva irracional falta de previsió reproductiva.

Amb tot, els experts en el «problema» de la immigració poques vegades vinculen els prejudicis davant els immigrants extracomunitaris amb aquesta retòrica demogràfica, i menys encara s'adonen de les conseqüències que tenen aquests plantejaments, en especial per a les dones.

És cert que l'envelliment de la població europea eleva les despeses socials per a finançar la jubilació del creixent contingent d'ancians i ancians. Resulta paradoxal, això no obstant, que ens lamentem de la implosió demogràfica i de l'envelliment de la vella Europa amb les seves conseqüències per a l'estat del benestar i es demani la responsabilitat reproductiva de les dones mentre que, per altra banda, van en augment les taxes d'atur i es construeixen barreres cada vegada més infranquejables per a impedir l'entrada als immigrants. Si falten «productors», com es diu, a fi que produeixin la riquesa necessària per a sufragar els costos de la població depenent, els infants i la gent gran, ¿per què no obrim, en lloc de tancar-les, les fronteres als pobres del Tercer Món, que, al cap i a la fi, solen realitzar aquells treballs que els nadius refusen, i a més ho fan per salaris més baixos?⁴

Les polítiques d'immigració restrictives, l'hostilitat contra els immigrants del Tercer Món a Europa i les doctrines pronatalistes no responen, en realitat, a un problema purament demogràfic ni numèric. Aquest joc de números i de fecunditats està condicionat per una interpretació dels problemes del món de caire conservador que encobreix les arrels reals de la creixent desigualtat entre Nord i Sud. Hi ha sota aquesta visió catastròfica, a més, un renaixement nacionalista a tota la vella Europa que té com a matriu ideològica la noció de l'estat-nació modern, concebut, per una banda, com a artífici polític però, per l'altra, dotat d'una comunitat orgànica culturalment homogènia que les mares de la pàtria estan cridades a reproduir.

La construcció de la fortalesa europea ha generat noves segregacions, entre europeus i no europeus, entre comunitaris i extracomunitaris. S'està difonent, a més, la idea que les actituds xenòfobes són pròpies dels éssers humans. La noció de xenofòbia, a part de racisme, per a descriure la creixent hostilitat cap als immigrants del Tercer Món s'ha convertit en un terme massa utilitzat darrement en els mitjans de comunicació per polítics i acadèmics europeus. Poques

4. Vegeu, per exemple, els dos articles recents apareguts a *El País* sobre l'envelliment de la població del Primer Món acompanyats de vistosos gràfics: S. ARANCIBIA i C. MARTÍN (1994). «Las pensiones del siglo XXI. El debate del sistema de jubilación condicionará el modelo futuro del Estado del bienestar», *El País*, 27 de febrer de 1994, i V. SCHNITZER (1994). «Una tercera parte de la población europea tendrá más de 60 años en el año 2030», *El País*, 4 de març de 1994. Si en el primer article es relativitza la qüestió demogràfica suggerint un augment de la població activa, en el segon s'assegura, sense més explicacions, que la «baixa fecunditat en el Vell Continent no es pot compensar ni tan sols amb una immigració anual d'un milió de persones. Encara que, a curt termini, la immigració augmenta la força laboral i disminueix la proporció de vells».

vegades es defineix aquest terme amb rigor. La seva utilització posa de manifest, de fet, un equívoc molt difós: la idea que és la presència dels immigrants amb cultures diferents el que produeix l'aversion davant aquests i justifica la seva exclusió per al bé de la tranquil·litat i la unitat nacionals. Literalment, xenòfobia vol dir odi a l'estranger, a l'estrany. Es diu que és natural de refusar aquells que són desconeguts, diferents, i que la convivència entre gent de cultura diferent inevitablement és font de conflictes. Les tensions socials que produeix la immigració extracomunitària es deuen a «ells» i no a «nosaltres». Il·lustrativa d'aquest exclusivisme nacional és una tendència a atribuir l'hostilitat contra els immigrants a què «ells» «ens» prenen injustament el treball. Mai no es planteja la pregunta, en canvi, de per què no s'agredeix el fill del veí malgrat que aquest també és un competidor en el mercat de treball, ni el perquè de l'atur. Sembla evident que els recursos «nacionals» com el treball, l'habitatge, els serveis socials, més encara quan són escassos, pertanyen exclusivament als «nadius». I els immigrants es converteixen en els caps de turc de tots els mals socials i econòmics nacionals, encara que és obvi que no són ells els que els han produït. D'aquesta manera es distreu l'atenció de l'opinió pública de les veritables causes de la crisi econòmica i, a més, es fomenta la solidaritat nacional en front d'aquesta suposada amenaça externa.

El significat polític i les arrels d'aquest ampli i difós prejudici davant els immigrants extracomunitaris és controvertit. En un inici jo mateixa el vaig interpretar com un rebrot racista. No obstant això, diferents comparacions poden dissimular tant com el que mostren. Vull suggerir que presenciem una retòrica de l'exclusió diferent, de tipus fonamentalista cultural que recolza, per una banda, en una concepció nacionalista de l'estat i, per una altra, en una nova noció específica de la naturalesa humana, l'*homo xenofobicus*. No estic proposant que una forma de legitimació ideològica de l'exclusió és menys perversa que l'altra, sinó que són conceptualment i políticament diferents i requereixen, per tant, contraarguments nous. El que és la idea biomoral de «raça» pel racisme, ho és ara la noció de xenòfobia per aquesta nova ideologia anti-immigrant, la seva justificació naturalista. El que és natural és universal a l'espècie i per tant inevitable. Doctrines racistes classifiquen la humanitat en categories jerarquitzades. La idea que els éssers humans som per naturalesa xenòfobs suggereix, en canvi, una noció reificada de les «cultures» com a conjunts compactes, immutables i localitzats de valors i costums diferents i incommensurables i el que les *relacions* entre cultures són inevitablement conflictives. S'afegeix a això que es confon a més identitat cultural amb nacionalitat com a condició per a la ciutadania i el gaudi de drets socials i polítics. A vegades, quan s'hostilitza un immigrant per ser negre, semblen barrejar-se, això no obstant, actituds racistes amb postures xenòfobes. Amb tot, mentre que el racisme consisteix a justificar formes de desigualtat socioeconòmiques atribuint-les a deficiències «racials», en l'actualitat el fenotip tendeix a servir com a indicatiu que la víctima és un immigrant el refús del qual es deu a què no és membre de la comunitat nacional. Com algú deia fa poc, els immigrants porten la seva estrangeria a la cara.

Però com s'explica des d'aquesta òptica el que no s'hostilitzi qualsevol estranger o estrangera, sinó només uns immigrants concrets, els anomenats «extracomunitaris» del Tercer Món? Les ideologies, per definició, serveixen per emmascarar relacions econòmico-polítiques desiguals i potencialment conflictives. De fet, la discriminació dels immigrants «no europeus» no és el resultat de la seva sola presència com a col·lectiu amb trets culturals diferents en una Europa que tampoc és precisament gaire homogènia culturalment. Se'ls exclou selectivament perquè ells són els pobres del Sud que pretenen compartir, i així semblen amenaçar, la riquesa del Nord pròsper. A la fortalesa europea en formació es justifica l'exclusió dels immigrants extracomunitaris reterritorialitzant els pobles-cultures. Cada cultura-poble al seu país! Com declarava Jordi Pujol fa algun temps «fins i tot és més fàcil integrar un ateu occidental que un musulmà, ja que els esquemes culturals són diferents [...] A Catalunya o a un país europeu [...] és fàcil integrar polonesos, italians o alemanys, però no un àrab que tingui una forta vivència musulmana, sense necessitat que sigui un fonamentalista», acabava aquestes reflexions expressant el seu temor davant les taxes diferencials de natalitat entre el nord de la Mediterrània i el Magrib⁵. Poden sentir-se arguments d'aquest tipus fonamentalista cultural i neomalthusià en els nostres dies a tota l'Europa «comunitària».

Les angoixes natalistes europees i les postures controladores de la població adoptades per al Tercer Món constitueixen tan sols l'altra cara d'aquest renaixement nacionalista europeu. La matèria primera de la força argumentativa d'aquesta retòrica d'exclusió prové de l'ambivalent noció del modern estat-nació, un potent ingredient del qual n'és la idea que les identitats nacionals estan fonamentades en un patrimoni cultural històric únic i immutable.

Una de les conseqüències d'aquesta resegregació inter-«nacional», que freqüentment sol passar desapercebuda, és el control del «poder» procreador de les dones. A Europa es parla dels estímuls a la fecunditat, hi ha intents de retallar els avenços aconseguits per les dones respecte a la interrupció de l'embaràs i s'exalten les virtuts de la família per a combatre la implosió poblacional. Després d'una dificultosa professionalització se'ns vol reconvertir en «mares professionals» amb incentius monetaris que segurament estan molt per sota del «valor» de les nostres hores de dedicació maternal. Si ens retirem a la llar per a procrear per a la nació, això té, a més, l'avantatge afegit d'alleujar el problema de la desocupació en una època de recessió econòmica. Mentre, això no obstant, es fa ulls grossos per a les veritables arrels econòmico-polítiques de la creixent desigualtat entre Nord i Sud. En lloc seu es porten a terme en el Tercer Món polítiques antinatalistes agressives amb pràctiques tals com l'esterilització, l'experimentació i la difusió d'anticonceptius injectables i d'implantacions, els efectes colaterals de les quals són, pel cap baix, incerts i penalitzen les dones del Sud. Resulta preferible per al pròsper Nord disminuir el nombre de boques

5. *El País*, 4.11.1989.

famolenques en els països del Sud pobre que no pas repartir la seva riquesa amb ells o permetre que «ells» s'instal·lin entre «nosaltres», encara que, com ho demostra el propi pànic natalista europeu, el benestar tendeix, a mitjan termini, a reduir la natalitat. No es tracta de trivialitzar el problema demogràfic, sinó d'insistir en què les seves causes són la desigualtat socioeconòmica històrica entre el Nord i el Sud, ni de negar que es reguli la procreació —tots els pobles han regulat la seva reproducció—, sinó de refusar que se'ns imposin raons d'estat per a exigir que les dones puguem decidir en llibertat i solidaritat com hem de gestionar la nostra procreació.

Fins aquí m'he referit a com i per què es concep els immigrants extra-comunitaris com a «persones fora de lloc» entre «nosaltres» i les conseqüències específiques que aquesta conceptualització fonamentalista cultural té per a les dones tant del Tercer Món com del Primer Món. Les immigrants, en canvi, en trobar-se entre aquests dos mons, estan sotmeses a una doble «culturalització», per una banda, com a immigrants indesitjades i, per una altra, com a dones confinades a estrets espais socioeconòmics determinats pels valors de gènere que prevalen en el país d'acollida. A la seva discriminació com a immigrants s'afegeix així una segona discriminació pel fet de ser dones.

Les immigrants a l'Estat espanyol són de procedències distintes i és diversa la seva inserció socioeconòmica. La seva incorporació social en el país d'«acollida» sol ser vista com a particularment difícil i retardada pels desavantatges especials que els imposa la seva cultura d'origen. En ressaltar la seva diferència cultural respecte a les dones nadiues tingudes com a suposadament emancipades i independents, s'atribueixen una vegada més a «elles» les seves dificultats particulars per trobar «un lloc», eximint-nos «nosaltres», tot emmascarant així la complexa intersecció entre valors, cultures i imperatius materials locals que restringeixen de manera especial el seu espai de moviment⁶.

Les immigrants magrebines i de l'Àfrica subsahariana sovint arriben aquí com a esposes de migrants-homes acollint-se al principi de reagrupament familiar regulat per la llei d'estrangeria. La seva residència i les seves oportunitats de treball estan vinculades així a la condició legal del marit i són, per tant, limitades per aquesta. Les dones estan a càrrec de l'atenció de les seves famílies i en circumstàncies econòmiques precàries. A més tenen la difícil tasca de moure's, no només en un entorn cultural desconegut, sinó d'explicar i ajudar els seus fills i filles a ubicar-se en un ambient hostil i discriminatori. Tot i així, un nombre considerable de dones pren la decisió d'emigrar de manera autònoma. Les immigrants filipines i dominicanes i fins les llatino-americanes solen migrar per compte propi impulsades per circumstàncies econòmico-socials locals i per la necessitat d'ajudar les seves famílies que deixen enrera. Generalment troben feina en el servei domèstic per un salari ínfim. I, en darrer lloc, hi ha aquelles dones immigrants que acaben a la prostitució, o per haver

6. Helma LUTZ (1991), «Migrant Women of "Islamic Background". Images and Selfimages». *Occasional Paper*, núm. 11. Amsterdam: Stixhting Middle East Research Associates, desembre de 1991.

estat portades aquí sota falses promeses per traficants de persones, mafiosos, o perquè no han aconseguit de trobar cap més manera de guanyar-se la vida, i que, a més, quan són descobertes, com va passar en el cas recent d'una xarxa de prostitució d'immigrants, són expulsades per la seva condició d'estrangeres⁷.

Tot aquest ventall de «situacions» de les dones immigrants, com a esposes depenents d'homes immigrants, com a dones de fer feines, com a prostitutes, òbviament no resulta d'algun «defecte cultural» conatural, sinó que són conseqüència de la concepció occidental tradicional del «lloc de la dona» reforçada per la seva condició de «persones fora de lloc» i el que això significa en termes socioeconòmics. Així, o depenen d'un home immigrant o es veuen confinades als espais socioeconòmics típicament femenins i més baixos de la jerarquia social afrontant dificultats particulars per a superar aquesta doble discriminació.

Per concloure, és important tenir en compte, això no obstant, que els éssers humans sempre han migrat i que les cultures han provat ser flexibles i fluides, que les diferències culturals no són en si mateixes un obstacle per a la comunicació i la convivència entre les persones. Els pobles s'atrinxeren culturalment quan i on prevalen relacions de dominació i conflictes d'interès. És sota aquestes circumstàncies que les diferències adquireixen significats discriminatoris. Perquè puguin prosperar les diversitats i aquestes siguin creatives en lloc de generar exclusions i desavantatges, cal un món prou igualitari i democràtic perquè les persones puguin refusar les discriminacions (per ser immigrants, estrangers, dones, negres) i desenvolupar les seves diferències sense que això els perjudiqui ni impedeixi la seva solidaritat. El gran problema és com es pot aconseguir un món així.

7. «Las víctimas serán repatriadas. 70 detenidos en relación con una red que recluía en burdeles a mujeres dominicanas», *El País*, 4 de març de 1994, p. 25.